

Petr Nigri z Kadaně a jeho pojetí „pomyslného jsoucna“

Efrem Jindráček

Filosofický ústav AV ČR, Praha

Petr Nigri z Kadaně¹ († 1483) představuje početnou skupinu významných osobností německého jazyka, kteří se v důsledku různých historických okolností proslavili spíše v zahraničí než v naší společné zemi, ve které se narodili. Nigri se zapsal do dějin filosofie především svým rozsáhlým dvoudílným spisem *Clipeus thomistarum* (*Štít tomistů*). V první části tohoto díla, v otázce třetí a čtvrté, se věnuje tématu pomyslného jsoucna (*ens rationis*), které se na následujících řádcích, spolu s autorovou osobností, pokusíme podrobněji představit, a podnítit tak třeba i další filosofickou diskusi.

Život a osobnost Petra Nigriho

Petr Nigri se narodil před rokem 1435 v západočeské Kadani, v rodině jistého Ondřeje, jehož čtyři synové vstoupili do dominikánského řádu: Jiří († 1492), který se stal českým provinciálem, Jan († 1487), Mikuláš (asi † 1479) a Petr († 1483). Ten započal již v r. 1445 na lipské univerzitě filosofická studia a v roce 1452 vstoupil do würzburškého konventu, příslušejícímu k dominikánské provincii Teutoniae. Poté absolvoval velice rozsáhlé *peregrinatio academica* nejprve do Boloně, kde je zmiňován r. 1458 při příležitosti svého jáhenského svěcení, pak odešel studovat do Montpellier a na Salamanku, kde si mj. dokonale osvojil hebrejštinu od místních židů. Další jeho pobyt je doložen na univerzitě ve Freiburgu im Breisgau, kde již r. 1471 vystupuje jako *baccalaureus formatus in theologia*, a r. 1473 přechází na univerzitu v Ingolstadtu, kde dosahuje licenciátu z teologie. V letech 1474 až 1481, kdy byl promován doktorem teologie na würzburšské univerzitě, podnikl řadu cest do Frankfurtu, Wormsu, Řezna, Tridentu i do Prahy,² během nichž se věno-

1 Někdy též Schwarz nebo Niger.

2 Nigriho, dosud velmi málo známé, působení v Praze kolem r. 1481 je spolehlivě doloženo přípisem generálního představeného dominikánského řádu Salviho Cassettiho (1481-1483) z 3. srpna 1481, který byl dosud bez většího povšimnutí publikován v *Quellen und Forschungen zur*

val převážně kázání a teologickým disputacím se židy. Díky svým znalostem hebrejského jazyka a další judaistické literatury se ve své době stal jedním z nejvýznamnějších evropských hebraistů a překladatelů křesťanských textů do hebrejštiny.³ V závěru života se mu dostalo vysokého uznání jeho vědeckých schopností, když ho uherský král Matyáš Korvín († 1490) povolal do Budína na nově založené generální studium, kde se Petr Nigri stal prvním rektorem (1481) a kde kolem r. 1483 také zemřel.⁴

Nigriho filosofické dílo

Pokud jde o Nigriho filosofickou práci,⁵ která spadá do 60. a 70. let 15. století, je třeba zmínit jako nejstarší (autograficky dochované!) dílo *Quaestiones super libros De Anima* (1467),⁶ po kterém následuje stejným způsobem podaný komentář k Aristotelově *Fyzice* (1468).⁷ Nigriho nejnámější a zřejmě i nejúspěšnější dílo *Clipeus Thomistarum* vzniklo před rokem 1474⁸ a představuje komentář k „ars vetera“, tedy látku, která ve středověkých univerzitních programech stála na počátku filosofické výuky.⁹ Toto dílo je rozděleno na dvě základní části, komentář k Porfýriovu *Isagogé* neboli *Praedicabilia*,

Geschichte des Dominikanerordens in Deutschland. Hrsg. Loë, v. P. – Reichert, B. M. VII Heft. Leipzig, Otto Harrassowitz 1912, s. 9.

- 3 K tomuto, dnes poněkud kontroverznímu, tématu existuje dosud zřejmě zatím nepřekonaná starší monografie věnující Nigriho činnosti několik desítek stran podrobné analýzy: Walde, B., *Christliche Hebraisten Deutschlands am Ausgang des Mittelalters*. Münster i. W., Aschendorfsche Verlagsbuchhandlung 1916, s. 70-151.
- 4 Nigriho životopis dosud nebyl kriticky zpracován. Základní literaturu, včetně odkazů na rukopisy, mohou poskytnout: Kaeppli, T. – Panella, E., *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*. Romae, ad S. Sabina 1970-1993, vol. III, s. 238-240, vol. IV, s. 233. Vollmann, B. K., Nigri, Petrus. In: *Neue Deutsche Biographie*. Berlin, Hrsg. Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 1998–. Bd. 19 (1999), s. 254-255. Bonino, S. T., La question de l'intellect agent dans le *Clipeus Thomistarum* (1481) de Pierre Schwarz. *Revista española de filosofía medieval*, 9, 2002, s. 163-164.
- 5 Systematicky se zatím Nigriho filosofické myšlení jako celek pokusil zpracovat jen slovenský teolog a filosof Štefan Hések (1892-1953) v rámci své disertační práce: Hések, Š., *Philosophia Petri Nigri O.P.* Dissertatio pro obtinendo doctoratus gradu in facultate philosophica universitatis Friburensis Helvetiorum, s. n. Ružomberok 1920, s. 111. Pro řešení otázky pomyslného jsoucna je významný novější článek: Tavuzzi, M., Hervaeus Natalis and the Philosophical Logic of the Thomism of the Renaissance. *Doctor communis*, 45, 1992, No. 2, s. 131-152.
- 6 Dochováno pouze v rukopise: München SB, Clm 26720, fol. 113-146v.
- 7 Petrus Nigri, *Quaestiones super libros Physicorum*, tamtéž, fol. 1-110v.
- 8 Nigriho stěžejní dílo *Clipeus thomistarum* (dále jen CT) je dochováno v několika rukopisech (Klosterneuburg ms. 673, München Clm 26722) a dvou tištěných edicích (Venetiis per magistrum Raynaldum de Novimagio 1481; Venetiis per Simonem de Luere 1504), z nichž zde užíváme a citujeme vydání první – *editio princeps* – z r. 1481. Vzhledem k současnému progresivnímu zpracovávání německých rukopisných fondů je velmi pravděpodobné, že řada dosud známých Nigriho rukopisů bude rozšířena.
- 9 Dílo bývá také označováno jako *Quaestiones super arte veteri*.

kteřý představuje celkem 56 otázek, z nichž každá obsahuje ještě několik tematických článků. Druhou část díla tvoří komentář k Aristotelovým *Kategorii* neboli *Praedicamenta*, vyložený v 63 otázkách. Jedná se tedy o poměrně rozsáhlé dílo, které ve svém prvním vydání v italských Benátkách r. 1481 dosáhlo 400 stran velmi úsporně tištěného textu, který hojně využíval gotických zkratek.¹⁰ V úvodu k tomuto vydání byl otištěn Nigriho nedatovaný dedikační list adresovaný Matyáši Korvínovi *Quantum maiestati tuae*, který nám mj. umožňuje nahlédnout do některých okolností, jež provázely vznik budínského studia. Z filosofického hlediska je ještě více přínosný následující *Prologus*, který představuje Nigriho filosofický program, a to jak s výslovně uvedenými prameny, tak i s jasně pojmenovanými odpůrci či oponenty: „Postupuji v tomto pořadí: Nejprve se snažím formou komentáře vyložit úvod do klasického pojetí, které představuje Aristotelovu dialektiku, abych tak uvedl čtenáře do logiky a metafyziky. Následně pak přihlížím k výkladu slovných a učených mužů vynikající pověsti a učenosti, z nichž někteří pocházeli z řádu Menších bratří (františkánů), jako Jan (Duns) Scotus, nazývaný *Doctor subtilis*, František Mayronis, řečený *Doctor illuminatus*, Petr Aureoli, který byl velmi bystrý myslitel, dále Petr z Akvily, Vilém Ockham, Antonius Andreae a Landulf (Caraccioli de Mazoriis?); z řádu (augustiniánů) eremitů pak Řehoř z Rimini, z řádu (augustiniánů) kanovníků Jan z Katalánie, a další a další ‚paulisté‘ (stoupenci Pavla z Benátek), terministé a nominalisté, jejichž všechna, k Tomášovu učení protikladná mínění, jsem si předsevzal v tomto spise vyvrátit, vyřešit, a odmítnout. (...) Nechal jsem se v tom vést slavnými muži z řádu kazatelů (dominikánů), jako byli Albert z Kolína, obecně nazývaný Veliký, Hervaeus z Bretaně, který byl velmi pronikavým myslitelem, Petr de Palude, Vilém z Maricalma, Jan Capreolus z Toulouse, Jan z Neapole a další slavní učitelé z téhož řádu, kteří mohou v díle a učení Svatého učitele (Tomáše) mnohé objasnit.“¹¹

10 Tištěným vydáním CT se podrobněji zabývá A. Harsanyi: *Petrus Nigri „Clipeus Thomistarum“ – ának (1481) válozata. Magyar Könyvszemle*, 1938, nr. 2, s. 145-150.

11 „Sequar hunc ordinem: In primis enim ad modum commenti acerrimum Aristotilis dialectica veteri quaestiones inducam, ad liberales artes atque philosophiam plurimum conducentes. Afferam deinde nonnullos illarum fama atque scientiae praestantissimos viros et quidem ex sacro ordine fratrum minorum: Ioannem Scotum, quem Doctorem subtilem vocatur, Franciscum Mayronem, quem Illuminatum, Petrum Aureoli – Argumentatorem acerrimum, Petrum Aquilanum, Guilielmum Ocham, Antonium Andreae atque Landulfum. Ex ordine autem haeremitarum Gregorium Ariminensem, ex canonicis regularibus Ioannem Cathalanum, atque ex alio genere alios: paulistas, terministas ac nominales, quorum omnium in Thomam opiniones argumenta, contrarietates destruere, solvere, confutare est hoc in opere propositi mei. (...) Sectatus sum quidem ex ordine praedicatorum celebratissimos viros: Albertum Colonensem, quem vulgo Magnum appellant, Hervaeum Britonem acutissimum, Petrum de Palude, Guilielmum de Maricalmo, Ioannem Capreoli Tholosanum, ac Ioannem Neapolitanum, ceterosque professionis

Vztah pomyslného jsoucná a nicoty

V první části spisu *Clipeus thomistarum*, tedy v komentáři k Porfýriovu *Úvodu do aristotelských kategorií*, si Nigri nejprve klade otázku, zda je pomyslné jsoucnó totéž co nicota.¹² Jako autora, který považuje tomistické pojetí pomyslného jsoucná za totožné s nicotou či s tzv. zakázanými jsoucný (chimérou či tragelafem),¹³ Nigri uvádí františkánského myslitele Františka de Mayronis († 1328).¹⁴ Na důkaz tohoto svého tvrzení pak předkládá tři důvody, které je možné shrnout takto: (1) Každé jsoucnó, kromě prvního (Bohá), je nějak vytvořeno. Pomyslné jsoucnó však vytvořeno není; tedy je totožné s nicotou, jinak by bylo Bohem. Kdyby bylo dílem reálné příčiny, bylo by také jsoucnem reálným. Kdyby bylo dílem pomyslného jsoucná, muselo by mu předcházet jiné pomyslné jsoucnó, takže by se postupovalo donekonečna, což se zdá být nemožné. (2) Každé jsoucnó lze považovat buď za substanci, nebo za akcident. Pomyslné jsoucnó však není ani jedním, ani druhým, tedy není. (3) Pokud by pomyslné jsoucnó mělo být něčím, pak by muselo existovat buď v lidském rozumu, anebo ve vnějším světě. Kdyby bylo ve vnějším světě, bylo by jsoucnem reálným; kdyby bylo jen v lidském rozumu, pak by muselo být buď nějakou poznatelnou představou, nebo úkonem rozumu či pojmem. To všechno však jsou jsoucná reálná, tedy pomyslné jsoucnó není ničím. Tolik důvody uváděné ve prospěch identifikace tomistického pojetí pomyslného jsoucná a nicoty.

(Pokrač. pozn. č. 11) eiusdem doctores illustres, quibus in Sancti Doctoris litteris atque doctrina plurimum luminis enancisci potest.“ *CT*, prologus, fol. a2v.

12 *CT*, I, q. 3 (fol. a7vb-a8va): Utrum ens rationis non sit idem ipsi nihili?

13 Sám Tomáš Akvinský k podrobnějšímu rozlišení těchto typů jsoucná nedospěl a jeho názor na ně můžeme dnes jen obtížně dedukovat z okrajových textových svědectví. Pokud jde o např. o chiméru, sfingu či tragelafa, je jisté, že je považoval jednoduše za „nejsoucná“ (srv. *De principiis naturae* [O principech přirozenosti], cap. 2. Fribourg, Société philosophique; Louvain, E. Nauwelaerts 1950; in XII *Metaphysicorum* [Komentář ke dvanácti knihám Aristotelovy „Metafyziky“], IV, lect. 3, n. 2. In *duodecim libros Metaphysicorum Aristotelis expositio*. Taurini-Romae, Marietti 1971) či „quaedam fictia“ (srv. In VIII *Physicorum* [Komentář k osmi knihám Aristotelovy Fyziky], IV, lect. 1, n. 2. *Commentaria in octo libros Physicorum Aristotelis*. Ed. Leonina, tom. 2, Romae 1884). Jen na jednom místě (*De Potentia* [Disputované otázky o Boží moci], q. 3, a. 16, arg. 16. *Quaestiones disputatae de potentia*. Taurini-Romae, Marietti 1965), kde je nazývá opět „quaedam vana“, se vyskytuje náznak, že jim přisuzuje bytí v rozumu. Jelikož se ale jedná o námitku, kterou v pak jistém, byť odlišném, ohledu sám vyvrací, lze z tohoto textu jen stěží vyvodit přesný závěr o Tomášově mínění.

14 „Prima opinio Francisci Maironis in *Conflato suo* dicentis, quod entia rationis secundum quod eis utuntur thomistae, sunt entia prohibita sicut chimaera et hircocervus et non sunt distincta nihili.“ *CT*, I, q. 3, fol. a8ra. Srv. Franciscus de Maironis, *Super Primum Sententiarum scriptum*. Super Prologum, q. 10, opiniones 3-4. Trevisiae, per Michaelem Manzolo de Parma 1476 (fol. B3ra).

Názor tomistů je však podle Nigriho odlišný. Vystihuje ho pojetí Hervaeae Natalise († 1323) v traktátu *De secundis intentionibus*,¹⁵ kde jeho autor dospívá ke dvěma následujícím závěrům. První: (A) Pomyslné jsoucno je vskutku „něčím“, a nikoli zakázaným (vnitřně nemožným a rozporným) jsoucnem, ba dokonce může být chápáno tak, že mu vlastní bytí může příslušet. „Pomyslné jsoucno je tedy ‚něčím‘, a nikoli jsoucnem ‚zakázaným‘, protože v řádu bytí spíše zaujímá takové místo, jaké může odpovídat bytí samotnému.“¹⁶ Ve prospěch tohoto závěru Nigri uvádí celkem tři důvody, které je možné shrnout takto: (a) Pomyslné vztahy existují a jsou pomyslnými jsoucny. Tedy pomyslné jsoucno jest. (b) Žádná věda se nemůže zabývat zakázaným jsoucnem. Pomyslným jsoucnem se však vědy zabývají (např. gramatika či logika). Pomyslné jsoucno tedy není jsoucnem zakázaným. (c) Obecně vzato, formálně pojatý sylogismus je pomyslným jsoucnem, a to být může. Tedy pomyslné jsoucno být může. Tento třetí argument je zvláště důležitý, protože zde Nigri poprvé předkládá pozitivní definici pomyslného jsoucna jako „toho, co přísluší věci díky tomu, že je objektivně v diskursivním intelektu“.¹⁷

Druhý závěr (B), ke kterému Nigri, s obecným odkazem na Hervaeovo učení, dospívá pak zní: „Pomyslné jsoucno není nicota.“¹⁸ Tento druhý závěr pak obhajuje Nigri takto: Vztah pomyslného jsoucna a nicoty je kontradiktorní; nicota označuje naprostou negaci bytí, což se o pomyslném jsoucnu říci nedá. Z toho tedy vyplývá, že pomyslné jsoucno je „něčím“, co stojí mimo nicotu, třebaže ještě přímo nevymezuje způsob jeho bytí; stačí totiž, že ji pomyslné jsoucno alespoň nějak předpokládá. Nicota však žádnou věc nevyjadřuje a nic nepředpokládá.¹⁹

V závěru této pasáže pak Nigri odpovídá na první tři již zmíněné námitky a analyzuje je jako sofismata: (ad 1) Pomyslné jsoucno, podle Nigriho, sice není „vytvořené“, ale vyjadřuje jistý vztah či poměr mezi reálnými jsoucny,

15 Hervaeus Natalis, *De secundis intentionibus*, q. 2 (*A treatise of Master Hervaeus Natalis (D. 1323), the Doctor Perspicacissimus On second intentions*. Ed. J. P. Doyle. Milwaukee, Marquette University Press 2008. 622 s.).

16 „Ens rationis est aliquid et non est ens prohibitum, quoniam potius possit poni in esse eo modo, quo possibile est ipsum esse.“ CT, I, q. 3, prima conclusio (fol. a8ra)

17 „... illud quod convenit rei per hoc quod est obiective in intellectu discursivo, illud est ens rationis...“ (CT, I, q. 3, fol. a8rb). Vzhledem k zásadnímu obratu mezi „objektivním“ a „subjektivním“, ke kterému došlo mezi scholastikou a moderní filosofií, jen snad třeba dodat, že by se zde v moderní terminologii spíše mělo říci „subjektivně v diskursivním intelektu“, protože termínem „obiective“ se rozumí, nakolik je věc předmětem lidského poznání, nikoli nakolik od ní nezávisle existuje.

18 „Ens rationis non est nihil.“ Tamtéž.

19 „... aliquid sit omnino extra nihil, non requiratur quod dicat aliquam entitatem. Sufficit tamen quod solum supponat aliquam entitatem, ut ens rationis; licet non ponat aliquam entitatem, supponit tamen aliquam entitatem. Nihil autem et nihil ponit et nihil supponit.“ Tamtéž, fol. a8va.

tedy mezi lidským intelektem a reálným jsoincem, který je zde předmětem poznání. Pomyslné jsoincno se tedy k reálným jsoincům nevztahuje natolik, nakolik jsou reálně vytvořená, ale jen natolik, nakolik jsou poznána lidským intelektem, nakolik jsou předmětem jeho poznání.²⁰ Pak následuje další krok k definování pomyslného jsoincna: „Být poznáno, což je pomyslné jsoincno, se vztahuje k poznané věci.“²¹ Dilema obsažené v první námitce, že každé jsoincno, kromě jsoincna prvního (Boha), je utvořené, by se podle Nigriho mělo chápat přesněji, a to tak, že každé jsoincno, kromě prvního, je možno vytvořit zprostředkovaně nebo přímo. A dodává, že argumenty dokazující, že pomyslné jsoincno není vytvořeno ani reálným, ba ani dalším pomyslným jsoincem, jeho pojetí pomyslného jsoincna nikterak neodporují. (ad 2) V odpovědi na druhou námitku pak Nigri rozlišuje jsoincno na jsoincno široce pojaté (i v nevlastním smyslu slova), tj. všechno to, co není nicota, a na jsoincno ve vlastním smyslu slova, což je jsoincno reálné, substance a akcidenty. Pomyslné jsoincno tedy představuje jsoincno v širším a nevlastním smyslu slova, což je „cosi přesaženého, provázející substancí či akcidenty, nakolik jsou předmětem lidského intelektu.“²² V Nigriho argumentaci to je zároveň třetí krok k definování pomyslného jsoincna. V odpovědi na třetí (ad 3) a zároveň poslední námitku provádí Nigri velmi důležité rozlišení, které nám pomáhá ještě hlouběji nahlédnout do scholastického rozlišení mezi „objektivním“ a „subjektivním“, které je zcela opačné, než jak je zvykem nejen v moderní filosofii, ale i v běžném jazyce: „Esse in ratione“ (bytí v rozumu či v lidské mysli) je podle Nigriho dvojí: První je *esse subjective*, což jsou reálné elementy lidského ducha, např. představy, mentální operace apod., což jsou jsoincna reálná (akcidenty), a druhé *esse objective*, což odpovídá způsobu bytí pomyslného jsoincna. A na to, jaký je tento „objektivní“ způsob bytí pomyslného jsoincna, se snaží odpovědět další, zde čtvrtá otázka prvního dílu Nigriho traktátu.²³

Ontologický status pomyslného jsoincna

Ze třetí otázky jasně vyplynulo, že Nigri nepovažuje pomyslné jsoincno ani za jsoincno reálné, ani za nicotu. Je zřejmé, že význam atributu „být“ zde není použit univokálně, ale v různém smyslu slova. Jaký je tento smysl a jaký je

20 „... in quantum ens reale est objective in intellectu.“ CT, I, q. 3, ad 1 rationem (fol. a8va).

21 „Tunc esse intellectum, quod est ens rationis, consequitur rem intellectam.“ Tamtéž.

22 „... ens rationis nec est substantia nec accidens, sed est transcendens consequens substantiam vel accidens, secundum quod sunt objective in intellectu.“ Tamtéž, ad 2 rationem.

23 „Dicendum quod esse in ratione potest intelligi dupliciter: Uno modo subjective, alio modo objective. Tunc dico quod licet omne ens, quod est in ratione subjective, sit vel species intelligibilis, vel actus intelligendi et sic de aliis. Tamen non omne de illo, quod est objective solum in ratione, quale est ens rationis. Quid autem sit esse objective in ratione, patebit in quaestione sequenti.“ Tamtéž, ad 3 rationem.

ontologický status pomyslného jsoucná, pak řeší následující, čtvrtá otázka, kterou Nigri jednoduše nazval: „Co to je pomyslné jsoucnó?“²⁴ Hned v úvodu této otázky Nigri identifikuje pomyslné jsoucnó s tzv. *druhou intencí* a dodává, že o podstatě druhých intencí existuje řada názorů, které představuje celkem v pěti variantách²⁵:

(1) První: Druhé intence jsou sekundární pojmy o věci. Chápeme-li toto pojetí tak, že jde o druhotný „objektivní“ pojem, pak Nigri souhlasí. Pokud by se to však mělo chápat jako „formální pojem“, třebaš i druhotný, pak nikoli, protože to je získaná kvalita lidské mysli, tedy reálné jsoucnó; stejně tak, pokud by se jednalo o jakoukoli mentální operaci. (2) Další pojetí druhých intencí je ztotožňuje s jistou spekulativní formou vytvořenou úkonem intelektu, díky němuž může člověk o věci uvažovat, což Tomáš Akvinský a jeho žáci nazývají „verbum mentale“ (myšlené slovo).²⁶ Tohoto termínu však tomisté neuvžívají k rozlišení reálného a pomyslného jsoucná či druhé intence, ale jde o „subjektivní“ bytí pojmu či představy, tedy o reálné jsoucnó čili první intenci. (3) Třetí pojetí chápe druhé intence jako úkony myšlení, ovšem nikoli tak, jak jsou samy o sobě, ale nakolik zaujímají místo poznané věci, jako když se např. mluví o intencionálním bytí osla v lidském intelektu.²⁷ Také toto pojetí druhých intencí Nigri odmítá, s poukazem na skutečnost, že cokoli něčemu přísluší z jeho samé přirozenosti, to mu žádný vnější faktor či hledisko nemůže odebrat. I zde se tedy jedná o reálné jsoucnó. (4) Čtvrtá koncepce, zmiňovaná Nigrim, chápe druhou intenci jako termín druhotné aplikace (*terminus secundae impostionis*), který neoznačuje bezprostředně věci samotné.²⁸ Pokud

24 CT, I, q. 4 (fol. a8va-bvb): „Quid sit ens rationis?“

25 „Quaeritur quarto: Quid sit ens rationis? Respondeo: Ens rationis est secunda intentio accepta formaliter. Quaestio: Quid igitur est secunda intentio? Respondeo: De hoc est multipliciter opinio.“ CT, I, q. 4 (fol. a8va).

26 „... secunda intentio nihil aliud est nisi forma specularis facta per actum intelligendi infra intellectum existens in qua intellectus speculatur ipsam rem. Contra: Quia illi qui ponunt tam formam specularem, scilicet sanctus Thomas et sui sequaces, non dicunt eam esse ens rationis nec secundam intentionem, sed dicunt eam esse verbum mentale.“ Tamtéž, fol. a8vb. Srv. Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, Ia, q. 34, a. 1, co (čes.: *Theologická summa*. Přel. profesoři bohoúvédného učiliště řádu dominikánského. Red. E. Soukup. Olomouc, Krystal 1937-1940); *Quaestiones de quolibet (Disputované kvodlibetní otázky)*, *Quodlibet IV*, q. 4, a. 1, co (ed. Leonina, tom. 25/2, Roma-Paris: Commissio Leonina-Éditions du Cerf, 1996); *Super Evangelium S. Iohannis lectura (Komentář k evangeliu sv. Jana)*, cap. 1, lect. 1 (Taurini-Romae, Marietti, 1972).

27 „... secunda intentio est actus intelligendi non secundum se sumptus, sed in quantum accipitur loco rei intellectae, unde asinus dicitur habere esse intentionale per quanto stans sub actu intelligendi, habet esse intentum sive intellectum.“ CT, I, q. 4 (fol. a8vb).

28 Viz „Ergo prima positio nominis secundum significationem vocabuli facta est, secunda vero secundum figuram: et est prima positio, ut nomina rebus imponerentur, secunda vero ut aliis nominibus ipsa nomina designarentur.“ Boëthius, A. M. S., *In Categorias Aristotelis*. Lib. I. PL 64, 159C (= *Patrologiae cursus completus*. Series latina, accurante J. P. Migne. Parisiis, apud Garnier 1891). Viz též: „Nec tamen hoc nomen «ratio» significat ipsam conceptionem, quia hoc significatur per nomen rei; sed significat intentionem hujus conceptionis, sicut et hoc nomen

by to mělo být všeobecně chápáno tak, že každá druhá intence je termínem druhotné aplikace, pak Nigri nesouhlasí. Protože termín druhotné aplikace je konvenčně zvolený znak, ale druhé intence (tak jak je zná logika) nejsou konvenčními znaky, které by sloužily k pouhému označení, nýbrž mají svůj základ v samotném jsoucnu, byť pomyslném, totiž ve vztahu. A proto ne každá druhá intence je termínem druhotné aplikace, třebaže termíny druhotné aplikace jsou pomyslnými, gramatikálními jsoucnými.²⁹ Jako (5) pátou a poslední koncepci druhých intencí Nigri uvádí pojetí Hervaeae Natalise, předložené v již zmiňovaném traktátu *De secundis intentionibus*, ke kterému se zde sám snaží dospět pomocí šesti argumentů:

(5a) Sám Aristotelés rozlišuje jsoucnu na „jsoucnu ve vlastním smyslu slova“, tj. reálné (*ens reale*), kterým označuje věci, a na „jsoucnu jako pravdivé“ (*ens verum*), které se nenachází ve věcech, ale v lidské mysli, a to pouze „objektivně“ a následně (*consecutive*); spočívá totiž v afirmaci či negaci určité propozice.³⁰ Takže, uzavírá Nigri, obě jsoucná mají společně jen jméno. (5b) Reálné jsoucnu buď přímo označuje existující jsoucná, anebo taková, která jsou z nich vytvořena, poskládána činností lidské mysli, jako tzv. figmenta, k nimž patří např. tragelaf či chiméra. Reálné jsoucnu ve svém nejširším pojetí tudíž zahrnuje jak substance a akcidenty, tak i negace, privace a figmenta, neboť ačkoliv nemají bytí mimo lidský rozum či představivost, jejich povaha není per se intencionální, ale předmětná („subjektivní“), čímž se liší od pomyslného jsoucná.³¹ Pomyslné jsoucnu pak Nigri přímo definuje jako to,

(Pokrač. pozn. č. 28) «definitio», et alia nomina secundae impositionis.“ Thomas Aquinas, *Scriptum super Sententiis*. Lib. I, dist. 2, q. 1, a. 3, co (ed. P. Mandonnet, P. Lethielleux, Parisiis 1929); „... cum omne particulare habeat respectum ad naturam communem et ad proprietates, post secundum utrumque respectum nominari, tum per nomen primae impositionis, tum per nomen secundae intentionis. Hoc enim nomen, *res naturae est nomen primae impositionis*, significans particulare per respectum ad naturam communem. Hoc vero nomen, *suppositum, est nomen secundae impositionis*, significans ipsam habitudinem particularis ad naturam communem, inquantum subsistit in ea...” Thomas Aquinas, *Scriptum super Sententiis*. Lib. III, dist. 6, q. 1, a. 1, qc. 1, solutio I (ed. M. F. Moos, P. Lethielleux, Parisiis 1933). Srv. Kneale, W. C. – Kneale, M., *The Development of Logic*. Oxford, Clarendon Press 1962, s. 195, 229.

29 „... terminus secundae impositionis est vox ad placitum instituentis significans, sed secundae intentiones logicales non significant ad placitum instituentis, quia non sunt voces quarum solum est significare, sed sunt respectus rationis; igitur non omnis secunda intentio est terminus secundae impositionis, licet terminus secundae impositionis sit ens rationis grammaticale.“ CT, I, q. 4, opinio 4 (fol. a8vb).

30 Nigri se zde výslovně odvolává na VI knihu Aristotelovy *Metafyziky* (VI, 2, 1026a35; VI, 4, 1027b25-1028a4); následně „široké pojetí“ jsoucná pak odpovídá převážně *Metafyzice* IV, 2, 1003b5-10 (Aristotelés, *Metafyzika*, přel. A. Kříž, Praha, Petr Rezek 2003).

31 „Unde tam accidentia [sic] quam substantia quam etiam privationes et negationes rerum realium dicuntur largo nomine entia realia, secundum quod ens reale dividitur contra ens rationis. Similiter et figmenta, ut hircocervus [et] chymaera, dicuntur entia que licet non habeant esse praeter opus intellectus; tamen in eorum ratione non includitur ipsa intentionalitas, si diffiniuntur.“ CT, I, q. 4, 2 ratio ad 5 opinionem (fol. bra).

co vyplývá z věci, nakolik je záležitostí (objektem) spekulativního intelektu, jako např. být poznán, být abstrahován, být pravdivý apod.³² Právě tím se, podle Nigriho, pomyslné jsoucno zásadně liší jak od nejširšího pojetí jsoucna reálného, tak i od nemožných a rozporných jsoucenc (*entia prohibita*). (5c) Třetí argument připomíná rozlišení jsoucenc na první konkrétní intence,³³ což jsou reálná jsoucna v nejširším smyslu slova, jako např. substance a akcidenty, ale i negace, privace a figmenta, tzn. jsoucna sice neexistující, ale poskládaná z reálných jsoucenc; a na druhé konkrétní intence, což jsou jsoucna čistě pomyslná, jako být poznán, což označuje vztah mezi intelektem a poznaným objektem, dále pak být subjektem, být predikátem, propozicí, obecninou, jednotlivinou atd.³⁴ (5d) Čtvrtý argument je spíše vysvětlujícím doplňkem. Nigri zde připomíná, že každou „intenci“ (jsoucno) je možné chápat ze strany samotného intelektu, tedy jako to, co směřuje k poznání věci, a to jsou představy, poznávací úkony či schopnosti, což všechno jsou reálná jsoucna. Anebo je ji možno chápat ze strany poznávané či poznatelné věci, což je sama poznávaná věc, nakolik je poznána, tj. nakolik je sama ze své inteligibilní povahy zaměřena k lidskému intelektu jakožto ke svému cíli. (5e) V pátém argumentu Nigri analyzuje pojem „intencionální“, který přirozeně odvozuje od slova „intentio“, což je možné chápat dvojím způsobem, a to buď esenciálně, anebo denominativně. Jako příklad zde uvádí termín „bělost“, který esenciálně odpovídá na otázku „jaký“, ale denominativně označuje např. bílý povrch předmětu. V esenciálním významu Nigri spatřuje formálně pomyslné jsoucno, ovšem denominativní aplikace se vztahuje na samotnou věc, ke které se tato druhá intence odkazuje. Proto, uzavírá autor, všechna pomyslná jsoucna vyjadřují esenciálně druhé intence a k věcem se vztahují pouze denominativně.³⁵ V posledním (5d), šestém argumentu pak Nigri objasňuje způsob, jakým pomyslná jsoucna existují v lidském intelektu. Toto „bytí v intelektu“ se dělí na dva základní způsoby: (i) Subjektivní, když něco existuje v lidském intelektu jako ve svém nositeli (subjektu); což jsou především představy a úkony lidského ducha, tedy akcidenty neboli reálná jsoucna. Druhým způsobem je

32 „Ens rationis est illud, quod consequitur rem secundum quod est objective in intellectu speculativo, ut esse intellectum, esse abstractum, esse verum, et sic de aliis.“ Tamtéž.

33 Označení „intence“ pro „jsoucno“ je založeno na předpokladu, že veškeré jsoucno je nějakým způsobem poznatelné (inteligibilní), proto se nazývají buď jednoduše *intentiones*, anebo též *intelligibilia*. Viz též čtvrtý argument (5d).

34 „Ad secundum genus intelligibilem dicuntur pertinere omnia illa quae competunt alicui per actum speculativum nostri intellectus, sicut esse intellectum secundum quod dicit respectum rationis intellecti ad intellectum, esse subiectum, esse praedicatum, esse propositum, esse universale, esse singulare et sic de aliis.“ CT, I, q. 4, 3 ratio ad 5 opinionem (fol. brb).

35 „Unde omnia entia rationis dicuntur secundae intentiones per essentiam, sed res dicuntur intentiones denominative solum, quia denominantur ab illis intentionibus formalibus.“ Tamtéž, 5 ratio ad 5 opinionem.

bytí (ii) objektivní, které je možné také zde chápat ze dvou různých úhlů. Tím prvním je případ, když je něco přímo objektem čili předmětem lidského poznání (*obiectum directe*), což jsou věci samy, objekty poznání, tedy opět reálná jsoucna. Anebo jde o způsob bytí, který tyto poznané předměty provází (*consequuntur rem*) jakožto poznané: jako např. být abstraktní, být člověkem, což je intelektem abstrahováno od konkrétních jednotlivců (Sókrata a Platóna), tak jako např. zrak dokáže vnímat bělost mléka, ovšem bez jeho přirozené sladkosti.³⁶ A právě tento „průvodní způsob objektivního bytí“ je bytí pomyslných jsoucen neboli druhých intencí.

Po tomto obšírném objasnění přistupuje Nigri k formulaci dvou základních závěrů: První je negativní a říká, že pomyslné jsoucno, neboli druhá intence, není ani sama poznatelná představa (*species intelligibilis*), ani žádná jiná forma umožňující poznání (*forma specularis*), ani jakákoli kvalita existující v lidském intelektu – neboli není to žádné jsoucno, které by bylo možné označit jako predikamentální, tedy reálné.³⁷ Druhý závěr, tentokrát formulovaný pozitivně, zní: Pomyslné jsoucno je to, co věc provází, co z ní vyplývá a co je také předmětem spekulativního intelektu.³⁸

V závěru řešení celé této otázky pak ještě Nigri odpovídá na dvě možné námitky, které považuje za zvláště závažné. První námitka: Poznávací úkony lidského intelektu provázejí poznanou věc a jsou v jistém ohledu také jejím důsledkem, nakolik je tato poznaná věc sama předmětem intelektu (*esse obiective*); tedy i mentální pochody mohou být pomyslnými jsoucnými, a tudíž i druhými intencemi. Druhá námitka říká, že habituální dispozice lidského intelektu také provázejí poznanou věc do té míry, nakolik je předmětem našeho poznání, tudíž i habituální dispozice mohou být považovány za pomyslná jsoucna a druhé intence. Na první námitku Nigri odpovídá tak, že považovat úkony lidského intelektu za jsoucna provázející poznanou věc je mylné. Právě termín „provázet“ (*consequi*) má podle Nigriho napomoci k rozlišení od „působit“ (*causari*), což odpovídá způsobu bytí pomyslného jsoucna, které poznání předmětu nepůsobí (na rozdíl od intelektuálních operací), ale pro-

36 „Alio modo dicuntur esse aliqua obiective in intellectu, quia scilicet consequuntur rem prout est obiective in intellectu, sicut esse abstractum a Sorte et Platone consequitur hominem, prout est obiective in intellectu. Esse enim abstractum a Sorte et Platone non competit homini secundum esse reale, vel prout est in aliquo subiective, quia homo nullibi est subiective nec est realiter sine Sorte et Platone, sed esse sine Sorte et Platone competit homini secundum quod est in intellectu obiective sine Sorte et Platone; sicut etiam in visu obiective est albedo lacti sine dulcedine, constat autem quod albedo non est in lacte sine dulcedine.“ Tamtéž, 6 ratio ad 5 opinionem (fol. bva).

37 „Ens rationis, quod dicitur secunda intentio non est species intelligibilis, nec actus intelligendi, nec forma specularis, nec aliqua alia qualitas existens in intellectu, nec res alicuius alterius predicamenti.“ Tamtéž, 1 conclusio.

38 „Ens rationis est illud quod consequitur rem, quod est obiective in intellectu speculativo.“ Tamtéž, 2 conclusio.

vází poznáný předmět jako důsledek toho, že byl poznán. Pomyslné jsoucno tak není výsledkem činnosti lidského intelektu a jeho poznávacích úkonů (tj. reálných jsoucen), ale je průvodním jevem poznaného předmětu jakožto předmětu – čili objektu (a nikoli subjektu), který je pravou příčinou pomyslného jsoucna.³⁹ Téměř totožným způsobem pak Nigri vyvrací i druhou námitku, která se snaží ztotožnit habituální dispozice s bytím, jež provází poznáný předmět jakožto poznáný. Říká, že intelektuální habity provázejí sám intelekt a nezůstávají v poznaném předmětu, nýbrž opět v samotném intelektu.

Aby byla tato expozice ještě srozumitelnější, připojuje Nigri tři závěrečné vysvětlivky čili *correlaria*: (1) Pomyslné jsoucno nemá povahu subjektu, nemá subjektivní bytí; to se týká jen reálných jsoucen. (2) Pomyslné jsoucno nemá žádnou účinnou příčinu, ale je průvodním jevem poznaného předmětu do té míry, nakolik je „objektem“, a nikoli „subjektem“. Rovněž reálné vztahy nemají podle Nigriho účinnou příčinu, ale jsou průvodními jevy reálných jsoucen; tím spíše pak vztahy pomyslné. (3) Pomyslné jsoucno má v lidském intelektu jen bytí objektivní. Mít „objektivní bytí“ ovšem znamená, že se může stát předmětem poznání, a dokonce ho i vymezovat, což o pomyslném jsoucnu platí.⁴⁰

Zhodnocení

Nigriho pojetí pomyslného jsoucna, podobně jako Hervaeova koncepce, představuje i v rámci vlastní tomistické školy poněkud neobvyklé stanovisko. Tento rozpor je zvláště názorný, porovnáme-li ho s výkladem Nigriho současníka, dominikánského mistra Dominika z Flander († 1479), působícího v Itálii (Boloni a Florencii). Dominik, nazývaný též *Philosophorum thomistarum princeps*, ve 2. polovině 15. století dosti zásadním způsobem ovlivnil vývoj tomismu. Díky jeho vlivu došlo především k odklonu od Hervaeových či scotistických vlivů a naopak k příklonu k důslednější argumentaci Tomášovými texty.⁴¹ Dominik, jako vlivný reprezentant přísně „realistického“ tomistického proudu, se podrobně zabýval ontologickým statusem pomyslného jsoucna, a to ve svém komentáři k Aristotelově *Metafyzice*: v Páté knize, v pátém článku sedmé otázky, kde se přímo ptá, zda pomyslné jsoucno je jsouc-

39 „Nam ‚consequi‘, hoc capitur proprie ut distinguitur contra ‚causari‘ et tantum valet, sicut ‚relinqui‘ ex intellectione in obiecto; actus autem intelligendi non relinquitur in obiecto ex intellectione, sed in intellectu.“ Tamtéž, ad 1 obiectionem contra 1 conclusionem.

40 „Ens rationis in intellectu est obiective. Probat: Illud dicitur in intellectu esse obiective, quod obicitur intellectui et potest terminare ipsam intellectionem. Sed ens rationis potest obici intellectui et potest terminare intellectionem; ergo, etc. Maior patet ex terminis. Minor nota, quia ens rationis potest intelligi.“ Tamtéž, 3 correlarium (fol. bvb).

41 Srv. Jindráček, E., Pavel ze Soncina a italský tomismus konce XV. století. *Studia Neoaristotelica*, 6, 2009, č. 2, s. 248-249.

nem.⁴² Ve svém řešení předkládá celkem trojí pojetí bytí pomyslného jsoucna: (1) Bytí v rozumu jakožto bytí poznané skutečnosti v tom, kdo ji poznal. (2) Bytí jen v rozumu a jen z rozumu, bez základu ve věci – např. chiméra. Těmito dvěma způsoby bytí se nicméně Dominik výslovně zabývat nechce, a proto přechází k třetímu způsobu (3), podle kterého je bytí pomyslného jsoucna dílem rozumu, ovšem se základem ve věci, tak jako všechny „druhé intence“, tzn. rod a druh, které intelekt připisuje věci, ze které plynou, přičemž jako takové mají bytí teprve v rozumu, který je poznal.⁴³ Poté Dominik zmiňuje názor, který je prakticky totožný s pojetím Hervaeae i Nigriho, ovšem on ho výslovně přebírá od svého „věčného oponenta“ neapolského dominikánského arcibiskupa Antonia Carlenise († 1460), kterému jeho zformulování také připisuje.⁴⁴ Toto pojetí pomyslného jsoucna Dominik charakterizuje jako formální poměr či vztah mezi poznanou věcí a intelektem anebo jako vztah poznávané věci k věci poznané, což výslovně považuje za pojetí nezastávané Tomášovou školou.⁴⁵ Namísto toho předkládá pojetí druhé intence jakožto druhotného pojmu, který si o věci můžeme vytvořit vlastním intelektem, a to tak, že reflektujeme již poznané pojmy.⁴⁶ Na námitky vznesené ohledně „nezapříčiněnosti druhých intencí“ Dominik odpovídá jednoznačně kladně: považuje je za zapříčiněné a uvádí, že jsou dílem pasivního, spekulativního intelektu, který, třebaže – podle jeho názoru – není schopen vytvořit svůj objekt mimo lidskou mysl, je schopen imanentních operací v lidské mysli. A pokud jde o srovnání druhých intencí s poznávacími úkony či získanými poznávacími představami či pojmy, nepovažuje Dominik druhé intence ani za samotné poznávací úkony, ani za primárně získané představy o věcech, nýbrž za pojmy druhotné, zprostředkované, získané reflexí pojmů již zís-

42 Dominicus de Flandria, *Quaestiones super XII libros Metaphysicae*. Venetiis, s.n. 1499 (fol. pra-vb).

43 „Habet esse a ratione complexive, sed tamen habet fundamentum in re. Non secundum quod res in natura sua consideratur, sed in re ut intellecta est sicut sunt secundae intentiones sive termini secundarum intentionum, ut genus, species, quas intellectus attribuit rei secundum esse quod habet in intellectu. Et sic loquimur de ente rationis.“ Tamtéž (fol. prb).

44 Viz Jindráček, E., Pavel ze Soncina a italský tomismus konce XV. století, c.d., s. 259. Antoniův komentář *Metafyziky* se dochoval v několika rukopisech, které na své vydání a podrobné zhodnocení teprve čekají. V italském tomismu však toto dílo představovalo jedno z nejdiskutovanějších, už proto, že Carlenis v Boloni vyučoval a jako jeden z mála dominikánů zastával pojetí metafyziky silně ovlivněné nejen Hervaeem, ale především Dunsem Scotem.

45 „Ens rationis formaliter dicit respectum et relationem, sicut genus species, praedicamentum praedicabile. Nam omnis intentio secunda, ut ipse dicit [Antonius archiepiscopus] est habitudo rei intellectae ad intellectum, vel rei intellectae ad rem intellectam. Sed hoc communiter non tenetur in schola Doctoris Sanctis.“ Dominicus de Flandria, *Quaestiones super XII libros Metaphysicae*, c.d., lib. V, q. 7, a. 5, respondeo (fol. prb).

46 „Nam secunda intentio non est nisi secundaria conceptio quam habemus de re, quae causatur ab intellectu ex eo quod intellectus intelligendo, reflectitur supra se ipsum; quae significatur per terminos secundae intentionis, sicut prima intentio est primarius conceptus quem habemus de re...“ Tamtéž.

kaných. Krom toho je přesvědčen, že pro tento svůj názor nachází dobrou oporu i v díle Tomáše Akvinského, a to konkrétně v *Quaestiones disputatae de potentia*: „Činnosti lidského intelektu věčně odpovídají dva typy úkonů: Jeden je bezprostřední, a to když intelekt uchopí nějakou poznatelnou formu věci, existující mimo lidského ducha, např. člověka nebo kamene. Druhý typ je zprostředkovaný, a to když se intelekt zaměří na poznávací úkon a reflektuje již poznané.“⁴⁷ Dominik se na tomtéž místě také dovolává devátého článku sedmé otázky téhož Tomášova díla, kde se Akvinský zabývá realností vztahů a „druhé intence“ (*secunda autem intellecta dicuntur intentiones consequentes modum intelligendi*)⁴⁸ považuje za pomyslná jsoucna ve smyslu sekundárních reflexí lidského intelektu, které se zabývají již poznanými, primárními jsoucny, takže takto pojaté druhé intence odpovídají jinak dobře známým obecninám (univerzáliím), které v tomášovské koncepci mají sice „fundamentum in re“, ale jako takové, formálně a ve své univerzálnosti, existují pouze v lidském intelektu.

Z čistě filosofického hlediska je třeba konstatovat, že se v případě Dominika a Petra Nigriho jedná o dvě různá pojetí pomyslných jsoucen neboli druhých intencí, která mohou být kriticky hodnocena nejen co do koherence s Tomášovými texty, ale i z pohledu samotného pojetí bytí či jsoucna, zvláště pak pokud jde o „dostatečnost příčin“ a důvodů existence, které jsou více či méně spjaté s činností lidského intelektu a se samotným inteligibilním charakterem jsoucen. Nigriho pojetí *ens rationis* neodpovídá dost dobře ani český překlad „pomyslné jsoucno“, protože v Nigriho (a potažmo i v Hervaeově) koncepci hraje lidský intelekt či lidská mysl jen pramalou, či dokonce žádnou úlohu. *Ens rationis* čili druhé intence totiž v jejich pojetí představují jakési nutně a spontánně „vyvstávající relace“, které sice mohou, ale také nemusí být lidskou myslí zachyceny a poznány. V tomto smyslu jim proto také velmi dobře, spíše než „pomyslné jsoucno“, přísluší označení „intence“, protože představují vlastní dispoziční či potencialitu kvality „být poznán“ – bez ohledu na to, zda k tomu aktuálně došlo, či nikoli. Z čistě tomášovského hlediska by tedy takovýto případ byl nejspíše hodnocen jako pouhá potence, možnost být poznán a být poznán aktuálně. Dominikova (a potažmo i Tomášova) koncepce pomyslného jsoucna jednoznačně představují aktuální důsledek činnosti (či přesněji řečeno: reflexe) lidského intelektu, jenž se zabývá primárními pojmy či představami, které v lidské mysli vyvstaly na základě

47 „... intellectui respondet aliquid in re dupliciter. Uno modo immediate, quando videlicet intellectus concipit formam rei alicuius extra animam existentis, ut hominis vel lapidis. Alio modo mediate, quando videlicet aliquid sequitur actum intelligendi, et intellectus reflexus supra ipsum considerat illud.“ Thomas de Aquinas, *Quaestiones disputatae de potentia*. Ed. P.-M. Pession. Ed. 10. Taurini–Romae, Marietti 1965, q. 1, a. 1, ad 10.

48 Tamtéž, q. 7, a. 9, co.

poznání reálně existujících jsoucen a které nyní, jakožto poznané a „intencionálně existující“, mohou být předmětem dalších aktuálních poznávacích úkonů a operací.

Chceme-li hlouběji pochopit Nigriho pozici, není bez užtku pokusit se ji zasadit do širšího historického kontextu, třebaže jde, z filosofického hlediska, o pohled převážně vnějškový. Nakolik nám znalost historických okolností vývoje tomismu v jeho prvotní fázi (konec 13. až polovina 15. století) dovolí, můžeme předpokládat, že po nástupu první generace Tomášových žáků, k nimž patřili Tomáš de Sutton († asi 1315), Jiljí Římský († 1316) či Gratia-deus z Ascoli (1. pol. 14. stol.), nabrala tomistická škola silně realistický směr, který přisuzoval vysoký ontologický stupeň bytí i takovým distinkcím, které v Akvinského vlastním díle mají jen slabou oporu (např. reálná existence univerzálií či distinkce mezi bytím a esencí *sicut res ad rem*). Tyto interpretace pak byly v následující generaci vystřídány opačnou tendencí, reprezentovanou především Hervaeem Natalisem († 1323), Františkem z Prata († kolem 1348), Štěpánem z Rieti († po 1345) a Antoniem Carlenisem z Neapole († 1460), kteří představovali, zřejmě pod vlivem rozvíjejícího se scotismu, jistý pokus o vytvoření jakési „metafyziky intencí a distinkcí“, jejichž ontologický status by aspiroval na nezávislost na lidském intelektu (třebaže toto úsilí v Tomášově díle nachází jen pramalou oporu). Tento „hervaeovský“ proud se pak negativně vymezoval především proti nominalistickému (terministickému) směru Viléma Ockhama a jeho žáků.⁴⁹ Z geografického hlediska se jeho těžiště nacházelo na území dnešní Itálie. Pro tuto skupinu jsou mj. také charakteristické sporadické odkazy na Tomášovo dílo, což někteří historikové vykládají jako projev upadající „textové“ znalosti vlastních Tomášových spisů či jako nezávislou snahu o vytvoření nového, čistě spekulativního směru.⁵⁰ Vedle tohoto prnutí se v rámci tomismu, časově poněkud později a ve Francii, formoval i další směr, reprezentovaný Janem Capreolem († 1444), který se především vyrovnával s originálním a jen těžko zařaditelným františkánským myslitelem Petrem Aureolem († 1322). Do tohoto vývoje významně zasáhl boloňský dominikánský mistr a regent studií Petr z Bergama († 1482), který si víc než kterýkoli jiný z jeho současníků uvědomil, že nemá-li tomismus ztratit reálnou vazbu na Tomášovo dílo, je důkladná znalost Tomášových textů (pokud možno všech) nezbytná. A nejen to. Velmi dobře si též uvědomil, že Tomášovy texty obsahují buď zdánlivé, nebo i skutečné rozpo-

49 K problematice používání označení „nominalista“ a „terminista“ jako synonym v renesančním tomismu viz podrobněji: Tavuzzi, M., „Moderni“ „Nominales“ and „Terministae“ in the „Compendium Logicae Isagogicum“ of Chrysostomus Javelli O.P. (ca. 1470-1538). In: Lobato, A. (ed.), *Littera Sensus Sententia*. Milano, Massimo 1991, s. 575-577.

50 Sr. Bonino, S. T., La question de l'intellect agent dans le *Clipeus Thomistarum* (1481) de Pierre Schwarz, c.d., s. 182.

ry, které je třeba kriticky řešit. V důsledku těchto postřehů (a rovněž díky vynálezu knihtisku) pak ještě v závěru 15. století nabyla na vážnosti a významu vlastní editorská činnost a srovnávání Tomášových textů pomocí textových konkordancí. Smyslem tohoto snažení bylo nejen uvedení Tomášova díla do jistého věcného a logického souladu, ale i vyloučení apokryfních a neautentických spisů (např. *Summa totius logicae*, nejrůznější traktáty *De universalibus* či *De natura generis* apod.), které se Tomášova autorství neprávem dovolávaly, ve skutečnosti však byly dílem již zmiňované první a druhé tomistické generace. Akademické prostředí 14. a 15. století se i v rámci jednotlivých škol, zde např. tomismu, těšilo značné názorové svobodě, z níž plynuly pestré pluralitní interpretace, takže žádný z výše zmiňovaných směrů náhle neopustil scholastickou scénu v důsledku nějakého autoritativního opatření.⁵¹ Z tohoto hlediska je možné říci, že Petr Nigri představoval onu, jen postupně ustupující, čistě spekulativní „hervaeovskou“ linii, proti které se tak zásadně stavěl např. jeho současník Dominik z Flander, aniž by však ve svém odporu překročil běžné prostředky akademické soutěže.

Faktická námitka řady autorů,⁵² že Nigriho *Clipeus thomistarum* nepředstavuje vůbec originální, ale naopak bytostně kompilační, či dokonce eklektickou práci, je sice oprávněná *via facti*, nikoli však z pohledu vlastního sebepojetí scholastického filosofa (tomisty) tehdejší doby. Nigri, tak jako naprostá většina scholastických autorů, spatřoval smysl svého psaní a argumentace – jak se sám vyjádřil jak v již citovaném úvodním dopise králi Matyáši Korvínovi,⁵³ tak i v samotné předmluvě –⁵⁴ v povinnosti předat a rozšířit učení své školy a vyvrátit opačná mínění, zvláště pak ta, která na jeho školu otevřeně útočí a odporují jí. V prostředí střední Evropy druhé poloviny 15. století, které bylo zmitáno přímými dozvuky husitských válek, redukcí Karlova učení na Filozofickou fakultu, sedisvakancí nejvýznamnějších církevních úřadů a zápasem o český trůn, tak Petr Nigri a jeho dílo představují nepochybně významný, až výjimečný zjev spekulativní filosofie tomistické školy a ojedinelou recepci hervaeovské interpretace.

51 Prakticky jediný ostrý střet, který vyústil v autoritativní opatření a který propukl mezi Hervaeem a Durandem ze San Porciana († 1334), představuje jistou výjimku své doby.

52 Srv. Hések, Š., *Philosophia Petri Nigri O.P.*, c.d., s. 111. Vollmann, B. K., Nigri, Petrus, c. d., s. 254. Bonino, S. T., *La question de l'intellect agent dans le Clipeus Thomistarum (1481) de Pierre Schwarz*, c.d., s. 182.

53 „... inscribo codicem Clipeus thomistarum, ea potissimum ratione, quod beati Thomae Aquinati singularem incomparabilemque doctrinam adversus impugnantes quosque defendere nitar.“ CT, Epistola ad regem (fol. a2r).

54 „Stilo itaque utar, minime gravi aut oratorio, sed admodum plano atque scholastico, et ad philosophiam atque dialecticam accommodato.“ CT, Prologus (fol. a2v).

SUMMARY

Petrus Nigri of Kadaň and his conception of “ens rationis”

Petrus Nigri (Peter Schwarz) was born in Kadaň (German *Kaaden*), a town in western Bohemia, before 1435, and along with his three brothers joined the Dominican Order in Germany. His academic formation spanned a large part of Europe (Germany, Italy, Spain, Bohemia, Hungary), and he eventually became Rector of the *Studium Generale* in Buda (1481). Although he is known primarily as an important Medieval Hebraist, his place in the history of philosophy derives from his work: *Clipeus thomistarum* (before 1474), a philosophical commentary on Porphyry's *Introduction (Isagoge)*, and a commentary on Aristotle's *Categories* in the form of questions. While Nigri's discussion of the concept of being of reason (*Clipeus thomistarum*, part I, qq. 3-4) is not original, his work is important for contributing to this concept's reception, and with it the teaching of Hervaeus Natalis (died 1323) in his treatise *De secundis intentionibus*, in the transalpine countries. Being of reason (*ens rationis*) is conceived as one of second intentions. It is not a categorial being, nor is it an intellectual operation, nor is it caused, but is only identifiable by the human intellect. Nigri's being of reason has no subjective existence, but only an objective character, which differs both from categorial being and from mere nothingness.

ZUSAMMENFASSUNG

Petrus Nigri von Kaaden und sein Begriff des „ens rationis“

Petrus Nigri (Schwarz) wurde um 1435 im westböhmisches Kadaň geboren und trat zusammen mit seinen drei Brüdern in Deutschland dem Dominikanerorden bei. Während seines Studiums bereiste er große Teile Europas (Deutschland, Italien, Spanien, Böhmen und Ungarn) und wurde schließlich 1481 Rektor des Studium Generalis in Ofen (Budapest). Allgemein ist er eher als bedeutender mittelalterlicher Hebräist bekannt. In die Geschichte der Philosophie schrieb er sich insbesondere als Autor des Werks *Clipeus thomsitarum* (vor 1474) ein, das einen philosophischen Kommentar in Form von Fragen an die *Einführung (Isagoge)* des Porphyrios und an die Aristotelischen *Kategorien* darstellt. Obgleich Nigris Werk nicht besonders originell ist, stellt es in den Ländern hinter den Alpen eine wichtige Rezeption des Begriffs des ens rationis dar (*Clipeus*, Teil I, ot. 3-4), so wie dieser von Hervaeus Natalis († 1323) in seinem Traktat *De secundis intentionibus* konzipiert wurde. Ens rationis ist hier als Intention gemeint. Es handelt sich weder um eine kategoriale noch um eine verursachte Seiendheit, jedoch immer noch um die Möglichkeit, vom menschlichen Intellekt „erkannt zu werden“. Nigris' Auffassung vom ens rationis weist nicht die Natur eines Subjekts auf, sondern ist lediglich objektiver (gegenständlicher) Natur, wodurch sie sich sowohl von der kategorialen Seiendheit als auch vom bloßen Nichts unterscheidet.